

УДК 91+581.91

ІСТОРІЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕРИТОРІЇ ЯВОРІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

В. Шушняк, Г. Савка

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Наведено маловідомі факти природоохоронних досліджень території Яворівського національного природного парку. Подано історію його створення. Проаналізовано наукові доробки різних наукових шкіл. Проліustruвано особливості охорони природи Українського Розточчя починаючи з середини XIX ст.

Ключові слова: національний природний парк, пам'ятка природи, заказник, охорона природи.

Яворівський національний природний парк (НПП) розташований у центральній частині Українського Розточчя на території Яворівського і Жовківського районів Львівської області. На південному заході він межує з природним заповідником "Розточчя", на сході – з регіональним ландшафтним парком "Равське Розточчя", на півночі – з Яворівським військовим полігоном. До парку прилягають села Верещиця, Лелехівка, Ставки, Середній Горб, Дубровиця, Крехів.

Яворівський НПП належить до наймолодших природно-заповідних об'єктів на Розточчі (створений у 1998 р.). Водночас територія, яку він охоплює, викликає зацікавлення природодослідників ще з середини XIX ст. На жаль, частину цих імен і наукових доробок втрачено. Зважаючи на тривале господарське використання цієї території до створення парку, важливо відшукати дані про усі цінні ділянки та об'єкти природи, які були чи мали стати заповідними. Можливо, деякі з них ще можна відтворити. Перспектива розширення парку підсилює актуальність таких досліджень.

Відомості про природничі дослідження на Розточчі наведено у дисертаційних роботах М. Сороки, В. Брусака, Р. Гнатюка, О. Підкови та ін. Кілька публікацій присвячено окремим особистостям, які досліджували територію Розточчя, зокрема І. Гавришкевичу [8], М. Ломницькому [14], А. П'ясецькому [1, 2]. Деякі публікації стосуються історії досліджень окремих колективів або місцевостей [10].

Трагічну історію виселених у 1939–1946 рр. сіл описали І. Сало у публіцистичній збірці "Розстріляне Розточчя" та І. Ребець у романі "Галичанські люди". Історію Янова (сміт Івано-Франкове) описано в книгах С. Шнур-Пепловського, М. Удзелі, В. Лаби.

Отже, ідея організації природоохоронних територій на Розточчі втілювалася завдяки кропіткій праці багатьох поколінь природодослідників. Однак цілісна оцінка природоохоронних досліджень території Яворівського національного парку відсутня. На основі аналізу архівних матеріалів, різночасових карт, аналізу розповідей

місцевих мешканців нами узагальнено доробки природоохоронних досліджень різних поколінь.

Одним із перших звернув увагу на природоохоронні проблеми регіону український просвітитель, натураліст, краєзнавець, священник о. Іван Гавришкевич. У нарисі “Триденна мандрівка околицями Львова”, опублікованому у 1863 році в газеті “Слово”, І. Гавришкевич описав найцікавіші природні та історичні місця на території теперішнього парку та його околиць за маршрутом (рис. 1): с. Страдч – м. Янів – с. Шкло – с. Старичі – с. Верещиця – ур. Козій хребет – г. Городище – г. Красний Верх – ур. Тартак – г. Столовий Камінь – г. Булава – с. Крехів. З опису рідкісних рослин в околицях с. Верещиці бачимо, що І. Гавришкевич був добре обізнаний з працями В. Бессера і О. Завадського – “першопрохідців” у царині ботаніки та географії цієї місцевості. Він з повагою пише про господаря лісничівки на Тартаку (Старий Майдан), який зібрав колекцію чучел птахів, про барона Буоля, що зберіг скелю в ур. Столовий камінь. Місцеві легенди та перекази, які пов’язані з джерелом “Парашка” біля Шкла, урочищами “Городище” біля Малої Вишеньки, “Черничка”, “Могила Остапа” поблизу г. Булави, “Камінь Св. Петра” біля Крехівського монастиря також записав І. Гавришкевич. Він запропонував назвати ці терени: “... якщо не Львівською Швейцарією, то хоч би Стороною Янівсько-Жовківських гір”.*

У другій половині XIX ст. в околицях Янова проводили ботанічні дослідження Ж. Круль, Б. Блоцький, Ш. Труш, В. Тинецький, О. Волощак; ентомологічні – А. Вежейський; малакофауністичні – Я. Боковський, геологічні – М. Ломницький, В. Тессейр.

Зокрема, Ж. Круль у 1875 році публікує статтю “Повідомлення про наукову екскурсію околицями Янова під Львовом”, у якій описує віковічні буки в селах Лелехівка, Ставки, Залісся [12]. Окремі розвідки-нарисів створив краєзнавець О. Партицький, зокрема “Жерло Парашка”, “Крехівський монастир”, “Камінь Св. Петра”.

Новим поштовхом природоохоронних досліджень на Розточчі стало створення у середині XIX ст. Природничого музею ім. Дідушицьких у Львові (нині Природничий музей НАН України). Під дахом музею відомий натураліст і меценат граф Володимир Дідушицький об’єднав науковий потенціал кращих на той час природодослідників. Стосовно теренів сучасного парку зазначимо геологічні роботи М. Ломницького [13], географічні – С. Павловського [15], ботанічні – В. Шафера [17], зоологічні – В. Кульчинського. Кращі мисливські трофеї, здобуті особисто В. Дідушицьким в околицях Янова, увійшли до зоологічної колекції музею.

Вагомий внесок у природоохоронні дослідження Розточчя зробили Польське товариство природничиків ім. Коперника, створене у 1872 р., і Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ), створене у 1873 р.

У 1904 році Товариство ім. Коперника на запит Міністерства освіти Австро-Угорщини подало список цінних пам’яток природи.

У 1907 р. на З’їзді лікарів і природничиків у Львові Товариство ім. Коперника знову підняло питання про необхідність інвентаризації пам’яток природи та їхньої охорони [11]. Результати інвентаризації опублікував М. Раціборський у 1910 р. в часописі “Kosmos”. До переліку увійшли Страдецька печера, ур. Ярина, Королівська гора (Королівський ніс), вікові буки між Майданом і Лелехівкою [16].

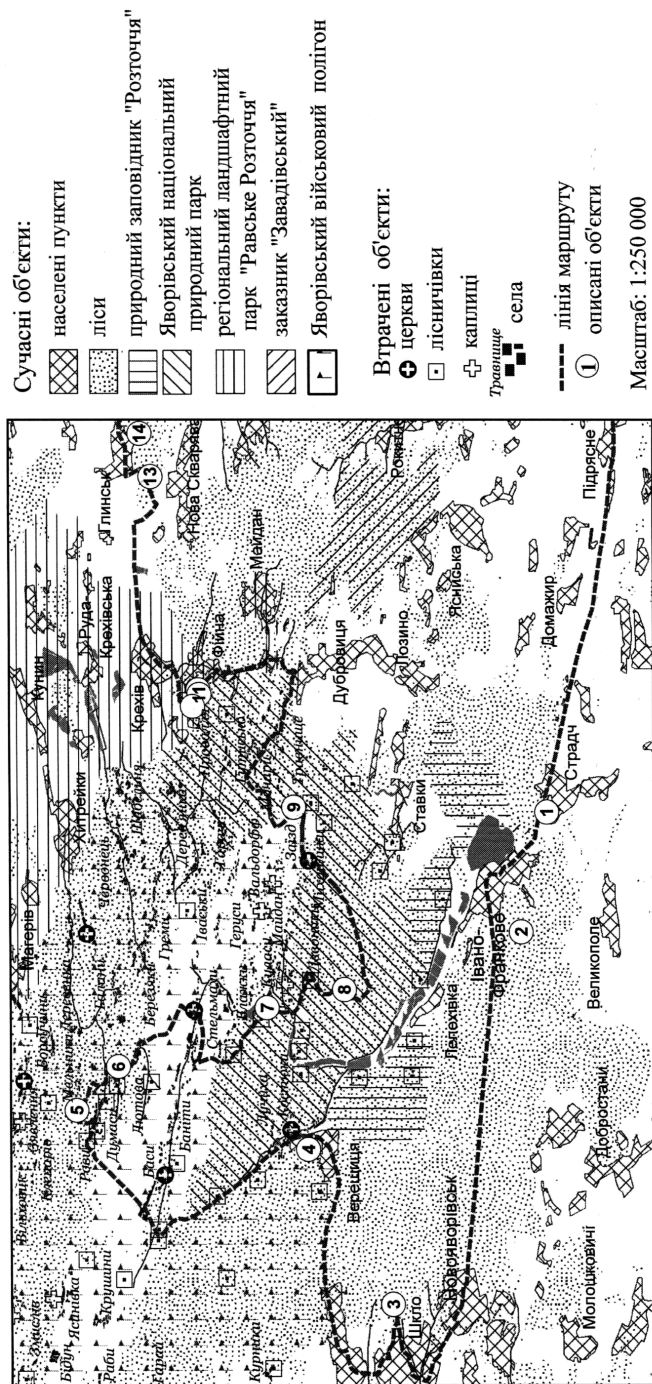

Рис. 1. Маршрут красназвочі мандрівки І. Гавришкевича околицями Львова:

1 – Страдецька печера; 2 – Янівський ліс; 3 – джерело "Парашка"; 4 – місце збереження документів та скарбів о. Остапом; 5 – Козій Хребет; 6 – Городище; 7 – Тартак; 8 – Столовий камінь, печера; 9 – Могила о. Остапа; 10 – Печера Св. Петра; 11 – Св. Джерело; 12 – Крехівський монастир; 13 – Копальня бурого вугілля; 14 – г. Тисмениця, древнє село

У 1914 р. запропоновано заповідати торфовище над Янівським ставом (ур. Заливки), де у 1927 р. проведено детальні палинологічні дослідження С. Толпою [18].

У 1936 р. Товариство ім. Коперника створило Комісію для дослідження Північного уступу Поділля. Головою комісії було обрано проф. С. Кульчинського, географічну секцію очолив А. Ціргофер, геологічну – Я. Токарський, ґрунтознавчу – А. Мусярович, ботанічну – С. Кульчинський, зоологічну – В. Фулінський. Це було першим комплексним науковим природничим дослідженням, яке дало змогу вирізнити Розточчя як окремий географічний регіон, розкрити генетичні зв'язки Розточчя із сусідніми регіонами, започаткувати цікаву дискусію щодо географічної межі Розточчя, яка триває досі.

Природоохоронні дослідження на Розточчі Наукового товариства ім. Шевченка пов'язані з іменами ботаніків О. Волощак, М. Мельника, А. П'ясецького, географів С. Рудницького, Ю. Полянського. Ще у 1874 році виходець з Яворівщини, професор Львівської політехніки Остап Волощак ґрунтовно описав флору в околицях сіл Лелехівка і Ставки.

У період польських антиукраїнських репресій НТШ у своїй природоохоронній діяльності заручилося підтримкою митрополита Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) Андрея Шептицького. За його сприяння у 30-х роках минулого століття організовано широкомасштабний захід з інвентаризації та охорони вікових дерев. У результаті було взято під охорону вікові буки у лісах поблизу сіл Фійна, Верещиця, Ставки, Лелехівка.

У 1938 р. митрополія УГКЦ купила 4 тис. га лісу у Янівському лісництві. Тут на початку Другої світової війни у складних політичних обставинах розпочав наукову діяльність молодий вчений-лісівник Андрій П'ясецький. За короткий період (протягом 1940–1941 рр.) А. П'ясецький, освоївши найновіші досягнення лісової типології, за сприяння фундатора української лісотипологічної школи П. С. Погребняка створив у Янівському лісництві лісову науково-дослідну станцію, заклав пробні лісові площі і розпочав експериментальні дослідження на лісотипологічному профілі, які стали класичними у лісівничій науці [1]. П'ясецький вирізнявся глибоким патріотизмом. За рекомендацією Ю. Полянського його було призначено міністром лісів у уряді Ярослава Стецька. За патріотизм і принциповість у справі охорони природи він поплатився життям. Німецька окупаційна влада звинуватила його у саботажі рубок Янівських лісів і розстріляла.

Однак справа А. П'ясецького не була марною. Започатковані ним лісівничі дослідження продовжили вже радянські вчені, хоча у радянській лісівничій науці згадувати ім'я П'ясецького було заборонено.

У 1945 році із Янівського лісгоспу було виділено 8 095 га лісу для організації Івано-Франківського учбово-дослідного лісгоспу як навчального підрозділу спочатку лісгосподарського факультету Львівського політехнічного інституту, а потім новоствореного Львівського лісотехнічного інституту (нині УкрДЛТУ). Очолила лісгосп З. Савченко, потім тривалий період ним керував Л. Бутейко. На його базі виховувалось не одне покоління учених – ревних шанувальників природи Розточчя. Серед них С. Шевченко, Я. Сабан, С. Стойко, В. Кучерявий, Ю. Туниця, Г. Криницький, В. Боднарченко, П. Третяк, П. Яценко, М. Чернявський, О. Данчук, М. Сорока, Г. Стрямець та ін.

У 1970 році на території Івано-Франківського навчально-виробничого комбінату створено лісові заказники: заказник профілю типів лісу площею 120 га; заказник дуба скельного “Горбки та Ставки” 65 га; сосново-буковий заказник “Висока” 97 га [3].

У 1974 році заказник профілю типів лісу було переведено в лісовий заказник республіканського значення “Страдчанський ліс” площею 120 га [6]. Директором його став Я. Дубина. У заказнику було проведено комплексні фундаментальні дослідження з детальним (масштаб 1:5 000) картуванням ландшафтів, ґрунтів, типів лісу, рідкісних і зникаючих рослин.

У 1975 році заказник дуба скельного “Горбки та Ставки” переведено у ботанічну пам’ятку природи республіканського значення “Горбки” [5].

У 1978 році створено державне заповідне урочище “Королева гора” площею 60 га, а сосново-буковий заказник “Висока” переведено у категорію заповідне урочище “Висока” площею 97 га [4].

У 1984 році на базі вже існуючих в Івано-Франківському учбово-дослідному лігоспі природно-заповідних територій було створено державний заповідник “Розточчя” площею 2 084 га [7].

Наукові працівники заповідника (Я. Дубина, О. Луговой, Г. Стрямець, А. Гузій, Н. Ференц, І. Хомин та ін.) налагодили моніторингові природоохоронні дослідження не тільки на його території, але й на околицях. Зі створенням заповідника також зросла зацікавленість до цієї місцевості дослідників інших наукових організацій: географічного і біологічного факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (ботаніки – М. Загульський, А. Зеленчук; зоологи – І. Горбань, ландшафтознавці – Б. Муха, В. Брусак, О. Федірко, Є. Іванов; геоморфологи – Я. Кравчук, Р. Гнатюк, І. Ковальчук, Ю. Зінько, В. Шушняк, ґрунтознавці – З. Яцюк, Б. Свидницький); Інституту екології Карпат і Природознавчого музею НАН України (ботаніки – С. Стойко, П. Ященко, О. Кагало, Л. Тасенкевич, В. Ткачик, М. Жижин, зоологи – Ю. Чорнобай, В. Різун, І. Капрусь).

Праці перелічених дослідників склали основу для наукового обґрунтування створення Яворівського національного природного парку.

У 1994 році вийшов Указ Президента України № 79/94 “Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій”. Згідно з цим указом зарезервовано для розширення заповідника “Розточчя” 7 000 га. Однак через вузьковідомчі інтереси це не вдалося зробити. Натомість на зарезервованих землях загальною площею понад 5 тис. га у 1995 р. створено заповідний об’єкт місцевого значення – регіональний ландшафтний парк “Яворівський”.

У 1995 році на Яворівському полігоні проведено міжнародні військові навчання “Щит Миру–95” за програмою НАТО “Партнерство заради миру”. Однією з умов участі у зазначеній програмі є дотримання екологічних стандартів НАТО при проведенні військових навчань. Це змусило українську владу і військове керівництво підтримати ініціативу вчених щодо організації на периферії полігону природно-заповідної території державного значення. І вже 4 липня 1998 року вийшов Указ Президента України № 744/98 “Про створення Яворівського національного природного парку”.

Наукове обґрунтування парку розробив професор Степан Стойко у 1997 р.

Наукова діяльність Яворівського НПП розпочалася із розроблення “Проекту організації території. Головним виконавцем робіт виступила лабораторія інженерно-

геоморфологічних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка (науковий керівник – професор Я. Кравчук), а співвиконавцем – Львівська лісопроектна експедиція.

Проект організації території, який складається із 4-х томів і містить майже два десятки карт, є сьогодні головним програмним документом діяльності парку.

З часу створення дослідження провадить науковий відділ парку, яким тривалий час керували Віталій Брусак, Ірина Кучинська, а з 2007 року – Ірина Любинець. Результати цих наукових досліджень викладено у щорічних “Літописах природи”. Яворівський НПП налагодив тісну наукову співпрацю з польським Розточанським парком народовим. Сьогодні розробляють проект організації міжнародного українсько-польського резервату “Розточчя” [10], що відкриває нові перспективи природоохоронних досліджень.

1. Бутейко О. І., Горошко М. П., Дудок В. В. Життєві віхи та лісотипологічні висліди Андрія П’ясецького // Погребняковські читання. – Львів, 1990. – С. 73–79.
2. Горошко М. П., Дудок В. В. Андрій П’ясецький (до п’ятдесятиріччя від дня загибелі вченого) // Український ліс. – 1992. – № 1. – С. 78–83.
3. Рішення виконкому Львівської обласної Ради депутатів трудящих від 2 жовтня 1970 р. № 634 “Про стан та заходи покращення охорони пам’яток природи в області” (м. Львів).
4. Рішення виконкому Львівської обласної Ради від 28.03.1978 року № 141.
5. Розпорядження Ради міністрів УРСР від 14 жовтня 1975 р. № 780-р. “Про доповнення списку пам’яток природи республіканського значення, що беруться під охорону держави”.
6. Постанова Ради міністрів УРСР від 28 жовтня 1974 р. № 500 “Про створення державних заказників в Українській РСР”.
7. Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 жовтня 1984 року № 403.
8. Серкіз Я. Іван Гавришкевич – мандрівник і красзнавець / Розвиток туризму в Україні: 36. наук. ст. – К: Слов’янський діалог, 1995. – С. 140–145.
9. Стойко С., Мельник А., Шушняк В., Біляк М. та ін. Українська частина проєктованого польсько-українського біосферного резервату “Розточчя” та її репрезентативне ландшафтно-екологічне значення // Біосферний резерват як модель сталого розвитку територій та об’єктів природно-заповідного фонду / Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: Меркатор, 2003. – С. 16–31.
10. Jahn A. Zdjęcie morfologiczne północnej krawędzi Podola / Kosmos, 1937 (IV).
11. Kosmos: Tom XXIX, 1934. – S. 362–365.
12. Król Ż. Sprawozdanie z wycieczki w okolice Janowa pod Łowowen: Sprawozd. Kom. Fizjogr. – T. IX. – Kraków, 1875.
13. Łomnicki A. M. Atlas geologiczny Galicji. Tekst do zeszytu 7. – Kraków: PAU, 1895. – 129 s.
14. Maryan Łomnicki. Kosmos. R. XLI, 1916. – S. 1–27.
15. Pawłowski S. Powstanie zagłębienia stawu janowskiego / Kosmos, 1910. – S. 994–1000.
16. Raciborski M. Ochrony godne drzewa i zbiorowiska roślin / Kosmos, 1910. – S. 352–366.
17. Szafer W. Osobliwości i zabytki flory okolic Łwowa // Rozprawy i wiadomości Museum im. Dzieduszyckich. – T. I. (z. 1–2), 1914.
18. Tołpa S. Analiza pyłkowa torfowiska w Janowie na Roztoczu / Kosmos, 1928.

HISTORY OF NATURE PROTECTION RESEARCH ON THE TERRITORY OF YAVORIVS'KYJ NATIONAL PARK

V. Shushnyak, H. Savka

*Ivan Franko National University of Lviv
Doroshenka St., 41, Lviv, 79000, Ukraine*

Little known facts of nature protection research of the territory of Yavorivs'kyj National Park are adduced. The history of its creating is presented. Scientific works of different scientific schools have been analyzed. The peculiarities of nature protection of Ukrainian Roztochya since the middle of XIX century are highlighted.

Key words: National Natural Park, Preserve, nature protection.

ИСТОРИЯ ПРИРОДООХРАННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ТЕРРИТОРИИ ЯВОРОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА

В. Шушняк, Г. Савка

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Приведены малоизвестные факты природоохранных исследований территории Яворовского национального природного парка. Подана история его создания. Проанализированы научные доработки разных научных школ. Показаны особенности охраны природы Украинского Розточья, начиная с середины XIX ст.

Ключевые слова: национальный природный парк, памятка природы, заказник, охрана природы.

Стаття надійшла до редколегії 03. 10. 2008

Прийнята до друку 09. 02. 2009